

kázmér ernő- breviárium

A KRITIKUS CÉLJA

Európa dinamizmusa és individualizmusa beteljesedett, elért a lélektelen ember lélek nélküli irodalmáig, az automata szellemig. De soha nem volt kiteljesedettebb a vágy az értelmi kultúrába süllyedni, tragikus válságba került szellem számára jobb, újabb szintézist, tökéletesebb emberséget hirdetni, többet a filozófiánál, egy új vallás körvonalaira mutatva, mint napjainkban. S amíg „mindenki a maga útján, reménytelenül, undorral, közönyös egy helyben járással, a születés fájdalmas sikolyától az agónia szívet tépő hörgéséig — a végső bizonyosságig, amely mögött minden bizonytalanság megmutatkozik”, az irodalom felszabadul a politikai-katonai közösségek szellemi determinációja alól, elfordul az „Untergang des Abendlandes” fehér embere sorstragédiájának végzetétől és új korunk igazi hirdetői, mint mindig, újra, a megrágalmazott, a sokaktól kigúnyolt idealisták.

Hónapról hónapra íródó irodalmi szemlémben ezeket az idealistákat akarom figyelni, menedéket, tisztulást, felemelkedést adó könyveikből kivetülő lelki síkjaikat felmérni és az aggódva figyelő módján észrevenni az indulókat, a fiatalokat is, akiknek vérmérsékletéhez, szellemi gyökereihez pesszimizmusunk, nihilizmusunk mérge még nem tapad.

A KOR KÉPE

Az Újkor végét járjuk, és nem vesszük észre, hogy egy ismeretlen, még el nem nevezett korszak felé haladunk, el a megszokott történelmi ösvényektől, messze kanyarodva a világháború után tobzódó eszmék átértékelődése zavarától, s mint hosszú, lázas téli éjszaka utáni ébredésre, a fáradt világ, a megváltó Európa felett világító nap tüzes sugarait várjuk. Mint minden új történelmi korszak, ez is katasztrófával kezdődött, a khiliasztikus hangulat komor, nehéz felhőivel, a testvéri ölekezésre szomjazó ember ösztönös léte sötétségének megmutatásával, embermilliók egymásratorésével, javak pusztulásával, a történelmi évkönyveiből ismert s az antik világ összeomlására emlékeztető vigasztalan képpel: amelynek fázisait a huszadik századba lépett művelt világ is átélte... Míg a világháború átszenvedése utáni események tomboló vihara az emberiség társadalmának alapjait rázza meg s ismeretlen, új korunk küszöbén a világpusztulás réme ismét jelentkezik, a szellemi

horizont tágulása, a tudomány és a technika mélyreható változásai ellenére is, az egyéni lelki élet elfordul a racionalizmus és az autonómia gondolatától, a modern kultúrember önmagáért való, tetteinek forrását önmagában hordó valóságtól, s individualizmusát feladva, a marxi dogmától Nietzsche „Übermensché” gondolataig tágul. Rabszolgaként akar görnyedni, primitív szám kíván lenni zseninek képzelt „Führerek” seregében. A kultúra demokratikus—kapitalista—technikai folyamata pedig mivel sem törődve, megy céltalan, ellentétektől anarchikus árendeltetése felé, hitet keltve, mintha rendeltetése örök életre szólna...

A JÖVŐ IRODALMA

... Az európai irodalomban nem ő az első, aki az egyén lelki szerkezetének, a fejlődéstannak az élet dinamikájával kapcsolódó összefüggéseit regényes valóságképekben írja meg. Bizonyos, hogy utána még sokan megpróbálják, hogy az új regény, pszichoanalitikai lélektannal megerősített egységes foglalatja legyen mindannak, amit a tudattalan „Én” a lelki őstalajból, a freudi „Es”-ből, az élet véletlenjeitől irányított elhatározásokig sodor. Mert mi a mai és a holnapi irodalom? Megismerés. A művészet intuíciójával és a leplezetlenül őszinte önvizsgálódással új területeket felfedezni, és emberábrázolásnak, a valósággyűjtésnek az egyén és a közösség életére mutató ösztöneire tapintani. Tudományosan is bizonyítani, hogy az egész lélekterületen nincs többé titok! Az öntudatlanság is tudatos lesz, ha a módszertanilag felépített elemző kutatás — minden mai regényíró elsődleges kötelessége — a lelki szerkezet bonyolultságát szétfejtí és az éltető nap sugarával a titok börtönének ablakát feltárja...

AZ ELBESZÉLÉS

Az új magyar regényirodalom bőséges patakzásában úgy látszik, mintha az elbeszélés, a nagyobb terjedelmű novella haldokolna. Ami népszerűségét illeti, ez az író mondanivalóját tömör egységbe foglaló műfaj évtizedekig a magyar irodalom értékes megnyilvánulása volt, és nem egy nagyszerű tehetség ettől a szűkebb keretű mondanivalótól pártolt a regény lassú, biztos folyású, szinte a végtelennek szaladó meseeseményéhez. Sokan úgy látják, hogy a novellairónak a regényre való áttérése igazi fejlődése. Valahogy úgy képzelik, hogy az elbeszélő rövid, tartalmilag szigorúan az eseményre fegyelmezett, felvillanó, aztán gyorsan ellobogó életképen kezd, s amikor ennek a zárt műfajnak apró fogásait kiismerte — mint amikor a kabarétréfát író drámába fog —, akkor a novellista az elbeszélés titkosabb szentélye: a regény felé indul. Ez a felfogás természetesen téves. Novellát írni, eseményt, halk történet, lágy mozdulatot, puha interiőt felvázolni és az írásművészet játékos örömeivel, a sokszor jelentéktelennek látszó apróságból drámai sűrítésű irodalmi bijouterie-t formálni több, mint a regény szerkezeti

tagozódásába mindazt beleprelésni, amit az író a demokrácia szellemének megfelelően regényanyagának tart. Ezért újabban egyre több az olyan regényíró, aki az elbeszélés sodrásából és a realizmus áradatából kiállva, a kisművészet felé fordul. A regényformálás műhelyének forgácsaiból a részletrajznak, a lélekábrázolásnak azokat a finomságait formálja, amelyek novellában is maradandóak. Sokszor örök életűek.

A SZIMBOLISTA KÖLTŐ

Minden versnek stílusát a benne materializálódott élmény és az anyagot formáló kép közötti viszony határozza meg. Rakić költészetében ez a viszony két típust mutat. Az egyiknek élményanyagát a mindennapi életen túlemelkedő érzéki erő és festői hajlandóság adja meg, míg a másikat az empirikus életnek az a mélyebb élménye, amely ha sokszor bizarr is, de a legtisztábban objektívált élet-halál látomásokra döbben. Az első típusú versekkel a költő nem tud betelni. A szerelmi játék: mámor, mulandó kicsinyesség. Aki a mindenség ölelését és a Halál szorítását várja, nem tud felolvadni azokban a szenzibilis ölelésekben, amelyek a nap minden percében, mindenütt és mindenkivel megtörténhetnek. Az élet mélyebb élményére mutató másik típusú versei, a létnek és a halálnak folytonos elemzése a magánya fájdalomból és örökös spleenéből fakadnak. A költői magatartás, amit Rakić vállalt, nem tud betelni a hétköznapi apró szenvedéseivel és az én tragikusra hangolt pózaival. Ifjúságának fájdalmas felismerése, pontosan kitapintható művészgőgje arra ösztönzi, hogy ezt a fájdalmat új és ismeretlen formában fejezze ki. Élete és költészete így lesz keresés, embereken, dolgokon keresztül az ismeretlen felé vág্যakozás, a mulandóságon való örök töprengés.

Ennek a kétféle típusú, egymástól látszólagosan elhajló, de a teljes oeuvre-ben szervesen összeérő lírának gondos és kristályos formára volt szüksége. A szerb lírikusok között Rakić úgy tűnik fel, mint a tökéletes, a finom és nemes formaművész. Ha gondolati lírájában és eksztázisos szerelmében sok van a nihiltől is, kínos pontossággal ügyel arra, hogy a verset a tartalmi nihil ne lomposítsa el. Fáradságos munkával, szinte askézissel, minden versből műremeket farag. Ha nem is tartozott a szárnyaló poéták közé, a hétköznapi, a plebejus kifejezéstől elfordulva, mindig az ünnepi szépség kiemelkedő formáira vágott. Sokszor a mágiakusságig. Vannak versei, amelyeknek különös révületei, finom derengései, melankolikus színei lélegzetállítóan szépek és tiszták és a franciás tizenkettesnek hosszabb, lágyabb és lazább szerb változatában sejtlemes-érzékletesen, képszerűen érvényesülnek. A leghalkabb melankóliát és legbágyadtabb rezignációt is a legtökéletesebben tudta kifejezni, az önérzetes szerénységnek azzal a halkságával, amely sohasem hangsúlyozta, hogy szemlélete, gondolkodása, költői-lelki motívumainak már-már az édeskesség felé hajló zenéje, milyen új és milyen eredeti. Vojislav Ilić posztromanticizmusában voltak csak olyan pátoszos képek, amelyek mögött a mindenséget felfogó artisztikus figyelme kóválygott, de egyszerű szavainak rugalmassága inkább szláv hatásra mutatott. Rakić a francia

költészet neveltje. Egyre mélyebben, szinte lélektől lélekgig ér a századvégi francia lírába, amelyben az ő párizsi évei alatt már az új naturalizmus kifinomult, költői leleményessége jelentkezett. Rakić nem kanyarodott erre az ösvényre. Megmaradt a „parnasse” országútján, amelyen a tökéletesedés legmagasabb csúcsai felé haladt...

REGIONALIZMUS — ERDÉLY

Valahányszor erdélyi magyar könyv kerül a kezembe, hiába akarok tárgyilagos maradni. Képtelen vagyok arra, hogy erdélyi magyar író művét csupán műalkotásnak tekintsem. Irodalomfölöttiség, valóság van ezekben a könyvekben. Szívvel és értelemmel készült nemes eszköz azokhoz a nemzetnevelési irányzatokhoz, amelyek nélkül az utódállamokban két évtized alatt kifejlődött magyar irodalom nem tudott volna hű maradni ahhoz a lelkeséghez és ahhoz a szellemi világgéphez, amelyet a lélek kiagyensúlyozottsága és a szellem magasabbrendűségébe vetett hit formált. Lehatárolt lehetőségek közé szorított nagy erőfeszítés: ez a jellemzője az utódállamok magyar irodalma két évtizedének. Ebben az erőfeszítésben a vezető szerep az erdélyi íróké. Az ő nemzeti, művészeti és erkölcsi öntudatuk, amit az egyetemes ember szellemi felé táguló világgépbe építettek, olyan irodalmi érték, ami az egyetemes magyar szellemségben belül egészségesebb, emberibb magyar szellemre mutat. Volt idő és sokan vannak még ma is, akik ezt külön erdélyi szellemnek, az erdélyi magyar irodalom külön lelkeségének nevezik. Történelmi példákra hivatkoznak. Idézik az erdélyi fejedelmek puritán erkölcsiségét, Bethlen Gábor bölcs demokráciáját, a hajdani gyulafehérvári főiskolának világvonatkozásban is döntő befolyású tudományosságát, a szilágysági Ady tragikus önmarcangolását és Szabó Dezsőnek a székelység mesélőkedvéből feldübbögött expresszionista fajvédelmét. Ezek a századokon át mindig megmutatkozott külön erdélyi utak torkollottak most abba a tágabb értelemben vett erdélyi mondanivalóba, ami tulajdonképpen nem más, mint az a tiszta magyar szellem, amelynek egyetlen rendeltetése: Európa látószírtjének vonalán a jobb, az emberibb, a nemesebb emberért küzdeni.

REGIONALIZMUS — A SZLOVÉN IRODALOM

A stájeri alpesek déli lejtőin élő legkisebb délszláv néptörzsnek, a másfél millió léleknél kevesebb szlovéneknek irodalmáról, művészetéről, fejlett kultúrájáról azóta tudunk, amióta a szerb és horvát néppel egy államegységbe forrott össze. A francia forradalom és I. Napóleon rövid életű illír-királysága után, a bécsi kongresszustól a Saint Germain-i békéig, a Habsburg-monarchia alatt, a szlovének délszláv nemzeti öntudatukban megerősödtek. A délszláv népek államközösségében a regionalizmusnak, a népi rendelkezésnek oly ideális rendszerét építették ki, hogy az minden kis nép önálló, nyelvi, gazdasági, kulturális berendezkedésének mintájául válhatna. Ennek a szívós, szorgalmas nép-

nek egészséges organizmusa, csendes áhítat és nehéz munka között lepergő élete, az ég felé törő havasok zúgó fenyvesei, a fennsíkok és a völgyek természeti szépségei között primitív, sokszor naiv képzeletet kapott, egyenes és a népi lélek érzelmi világából feltörő értelmi elemet, ami a természettől lehatárolt vidék zárt jellegéből fakadt. Minden szlovén író, minden szlovén festő életető eleme, szemlélődésének tárgya a természet viszontagságaival, a zord föld terméketlenségével küzdő szegény, ráncos arcú földműves, a föld nélküli, szegény bére család. Szűk, homályos képzeletük egyszerű, népi filozófiájából kerekednek regények hőseivé, elbeszélések figurájává vagy kevés színű képek modelljeivé. A mindig szegényes ereszű, kínzó naturalizmusú átélés az, ami ezeknek a tragikus sorsú emberfigurák védekezésének, nyers küzdelmének közvetlen művészi kifejezését adja...

GYERMEKVALLOMÁSOK

...A falu gyermekeinek öntudatlan és ártatlan vallomásai, leíratott önéletrajzai, vágyálmai és a sok primitív rajz, amelyből szellemi képességükre és fejlettségükre akar mutatni, az az Illyés Gyula tudományos vizsgálódásában több a lélektani feladatnál, az értelmiségi ösztönnek annál a kutatásánál, amely Freud és Adler után tulajdonképpen a mai gyermekvizsgálódás statisztikai és szemléltetően ábrázoló adatgyűjtése. Izgalmas és ismeretlen területre kalandoz el itt a költő, a gyermeki lélek furcsa útvesztőibe, a gyermeki agyra nehezedő benyomásoknak és kifejezéseknek addig a szétfejtethetetlennek látszó őanyagáig, amelyen át minden mai gyermek az emberiség gyermekkorának primitív hangját és érzését adja. Vannak rajzok, amelyek valóban a múlt hetekben elhunyt Paul Klee vékony vonalai alól kiszaladó élményeket idézik — a párizsi DOME kávéház márványasztalain eleget láthatta jó barátja, Illyés Gyula —, s ha az átélt, megfigyelt valóság irányába van is némi kapcsolatuk, sok bennük a képzeletnek, a jelképnek az a darabossága, ami minden valószínűség szerint a ceruza és a papírkezelés hiányos technikájával is kapcsolatban van...

FALUKUTATÁS

Illyés Gyulának megrendítően nagy könyve a „Puszták népe” után az útra kelt falukutatóknak új feladat jutott: tárgyilagosan szembenézni a magyar valósággal. Ő semmit el nem hallgatva mutatott népe magatartására, az egész mai magyar társadalom dinamikájára és a falu milliói-val szembeni mérhetetlen bűnlajstromra. Az éledő magyar önvizsgálódás elé a szenvedésnek, a nyomornak eddig alig ismert nagy körképét dobentette. Utána már nem is volt emberfeletti munka, a társadalom-tudományos gondolkodás módszereiből és népi élményekből a szépíró lírizmusával befuttatott kinyilatkoztatását mindannak adni, amit a társada-

lomtudomány fegyvelmezetségétől messze elkanyarodók irodalmi formába próbáltak önteni. Így vált el a magyar falukutatás a tudományos társadalomrajztól, a doktrinális adatgyűjtés harcos megmutatásától, s hogy hatásuk mégis meg tudta mozgatni azt a megkövesedett lelkiismeretet, ami a faluszegényekkel szemben évszázadok óta megérthetetlenül és reménytelenül kísértett, annak nem kis része abban az irodalmi műöt-vőzésben van, amely Illyés Gyula könyve után, legtöbbször önéletrajzban, meseanyagban, gondosan összehordott, de valami borongós, regényes nemzetpátosszal élménnyé illesztett vallatásban és leleplezésben csapódott le. Maga Illyés Gyula sohasem kanyarodott erre az útra. A „Magyarok” csodálatosan mély és reménytelenül borúlátó lélekjegyzetei után, amelyek a magyar jellemképhez sokkal megrázóbb adatot és valóságképet adtak, mint minden idők ily műfajú magyar művei, az író most új könyvet írt...

VALÓSÁGIRODALOM

Az új, a valóságirodalom tagadása, észre nem vevése, vállonveregetése természetes következménye annak a haldokló romantikának, annak a holt ponton mozgó, elszíntelenedett jámbor törekvésnek, amely az egymásra licitáló eszmeáramlatokat a fennálló rend és az azt uraló ideál szolgálatába akarja fogni. Pedig kár az elfecsérelt energiáért, a naiv falazásért, a remény nélküli sodródásért. Az irodalom nagy kérdése többé már nem az, hogyan lehet a múlt emlékforgácsait, a film és a jazz hangosságával happy endben sugárzó színességét átmenteni, hanem hogyan számoljuk fel közmegelegedésre mindazt, ami az intellektuális író problémáinak teljes kifacsarásával, az Én falainak csúfos összeomlásával már csak illúziómaradványok, mesterségbeli önkáprázások, de az igazlátáshoz, a döntő írói élmény kialakulásához semmi közük. Szociális eszmenélküliség, szolgálai és megáporodott miliőnélküliség a maradvány, és ha a tényekkel és következtetésekkel sokszor meglepő biztonsággal zsonglőrködő írók fölényéből, cinizmusából fel is tör itt-ott a korfelelősség lelkiismerete, nyílt állásfoglalás útjaira nem mutatnak, a valóságirodalom céljaihoz nem közelednek.

A mai emberiség jelentősebb rétege lelki konstitúciója ez, elsősorban az entellektüelé, a szellemi munkásé, azoké, akik nem tartanak sem jobbra, sem balra. Nincs emberi hitük, nincs mit koruk lelkiismeretének mérlegére tenni, a humanizmust megvetik, az ideálokat lenézik, a valóságot nem látják. Jézus és Lenin között latolgatják primitív elképzeléseiket, mint sebzett oroszán a ketrecben, összevissza szaladják szük köreiket, eljövő utópiákról álmodoznak, míg fáradt szemekre a hálókocsi angyala sző rózsaszín álmokat.

Pedig a vilóságirodalom itt van, letagadhatatlanul, megsebezhetetlenül, merészen kanyarodott a kitaposott ösvényekre, s míg mi az irodalom válságáról cikkezünk, elfelejtve, hogy háborúk és forradalmak

öntudatát visszacsinálni, elcukrosítani, irodalmi naturalizmussá élni és elsőkélyíteni többé nem lehet, elementáris erővel, egyre felfokozódó dinamikával tompul, szürkül felénk a valóság, az új élet új arca...

NÉPIRODALOM

...

Az orosz próza az egyszerűség, a leplezetlenség diadala, de sem Tolsztoj, sem Dosztojevszkij nem jutottak el az egyszerűség meztelenségében odáig, ameddig Gorkij. Gorkij az országutakról, a Volga gőzöseiről, a kikötők ágyairól hozta a nyelv egyszerűségét, faragatlanul, gazosan, ahogyan az ő élete és sorsos társai az életet látták, ahogy a dolgokról beszéltek. S még valami Gorkijról és a proletároktól eltéphetetlen, örök lelki közösségéről! Láta a forradalom eljövételét és hitt a megváltásban, de hitt a törvényben, a jogban, a mindenki jogában is. „Luka jó ember volt... lelkében volt a törvény. Akinek lelkében van a törvény, az jó! Akinek lelkéből kiveszett a törvény, az elbukott.” Ezek a szavak egy igazi ember és egy lelke gyökeréig orosz író lelki képét mutatják, egy íróét, aki túl irodalmon, irodalmi konstrukción, népi író. Élete utolsó éveiben egy család több generáción át húzódó regényét, „Az Artamonovok”-at és a „Gregor Bulytsev” c. drámát írta, mindkettőben a régi orosz élet gyökereinek elhalását és az új orosz szellem friss hajtásának kicsírázását, tragikusan erős, szürkeségükben is lelket rendítő színekben írta meg, és ezekben a kései írásokban ott bújkál eddig nem ismert részvéte, szánalma a múlt emberei szenvedésével szemben...